

хів, Чернігів, Ніжин, Полтава, Чугуїв, Харків та ін.) [11, с. 65].

Згідно затвердженій імператрицею Катериною II доповіді Генерал-Фельдцейхмейстера Вільбоа "О разделении крепостей на Департаменты или округа" від 16 травня 1763 р. укріплення Української лінії увійшли до складу Київського департаменту [11, с. 251].

Група джерел стосується питання комплектування штатів фортець. Зокрема, сенатський указ від 3 серпня 1731 р. оголошувалося про направлення необхідної кількості інженерних офіцерів та кондукторів (унтер-офіцерів) на будівництво Української лінії. Конкретну кількість необхідних спеціалістів мав визначити фельдмаршал Мініх [4, с. 529]. Забезпечення військовими інженерами розглядається і в указі Сенату від 22 грудня 1758 р. "О содержании на Украинской линии при Инженерной должности Штаб, Обер и унтер-Офицеров, по учиненном Генерал-Фельдцейхмейстером Графом Шуваловым штату". В документі зазначається про утримання на Українській лінії 1 інженер-полковника, 2 секунд-майорів, 7 поручиків та 16 унтер-офіцерів, всього 26 чол., хоча в самому указі вказано про 28 осіб. Також тут вказана сума на їх утримання (2773 руб., 60 коп., з них на канцелярські витрати виділялось 100 руб.) [10, с. 310].

В указі від 27 січня 1731 р. міститься розпорядження про направлення на Українську лінію одного комісара, в повноваження якого входило завідування коштами, що виділялись на утримання ландміліцьких полків. Для допомоги комісару призначався крігс-комісар з офіцерів ландміліції в чині підполковника [5, с. 21].

В доповіді генерал-фельдцейхмейстера Вільбоа від 15 січня 1765 р. подається інформація про кількість гарнізонних артилерійських службовців в фортецях Російської імперії. Зокрема, на Українську лінію приходилося 244 військовослужбовців, по 3 цирюльника, барабанщика та профосів (надзирачів за арештантами), 6 погоничів, 32 майстрів різних спеціальностей та 12 коней [11, с. 96].

В цілому, можна зазначити, що ПСЗ містить у собі значний комплекс документів з історії Української лінії, які висвітлюють проблеми будівництва укріплень, залучення до фортифікаційних робіт українського населення, заселення території навколо лінії, забезпечення фортець інженерами та військом. Впорядкування цих матеріалів дасть змогу більш детально висвітлити історію цієї пам'ятки фортифікаційного будівництва.

Список використаних джерел

1. Заїка Г. П. Українська лінія / Г. П. Заїка. – Київ–Полтава: Археологія, 2001. – 88 с.
2. Ласковский Ф. Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. Часть III Опыт исследования инженерного искусства после Императора Петра I до Императрицы Екатерины II / Ф. Ф. Ласковский. – СПб.: Императорская академия наук, 1865. – 1022 с.
3. Пірко В. О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра та Сіверського Дінця (друга половина XVII – XVIII ст.) / В. О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – 176 с.
4. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.: Типография II Отд. Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. 8 (1728–1732 гг.). – 1004 с.
5. Там само. – Т. 9 (1733–1736 гг.). – 1016 с.
6. Там само. – Т. 11 (1740–1743 гг.). – 991 с.
7. Там само. – Т. 12 (1744–1748 гг.). – 962 с.
8. Там само. – Т. 13 (1749–1753 гг.). – 959 с.
9. Там само. – Т. 14 (1754–1757 гг.). – 995 с.

10. Там само. – Т. 15 (1758 – 28 июня 1762 гг.). – 1051 с.

11. Там само. – Т. 43 (Книга штатов. Отделение первое). – 865 с.

References

1. Zayika G.P. Ukrayinska linia / G.P. Zayika. – Kyiv–Poltava: Arheologia, 2001. – 88 s.
2. Laskovskij F.F. Materialy dlja istorii inzhenernogo iskusstva v Rossii. Chast' III Opyt isledovanija inzhenernago iskusstva posle Imperatora Petra I do Imperatricy Ekateriny II / F.F. Laskovskij. – SPb.: Imperatorskaja akademija nauk, 1865. – 1022 s.
3. Pirko V.O. Oboronni sporudy v mezhyrichi Dnipro ta Siverskogo Dincia (druga polovyna XVII – XVIII st.) / V.O. Pirko. – Doneck: Shidnyi vydavnychiy dim, 2007. – 176 s.
4. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sbranie pervoe. – SPb.: Tipografija II Otd. Sobstvennoj E.I.V. Kanceljarii, 1830. – T.8 (1728–1732 gg.). – 1004 s.
5. Tam samo. – T.9 (1733–1736 gg.). – 1016 s.
6. Tam samo. – T.11 (1740–1743 gg.). – 991 s.
7. Tam samo. – T.12 (1744–1748 gg.). – 962 s.
8. Tam samo. – T.13 (1749–1753 gg.). – 959 s.
9. Tam samo. – T.14 (1754–1757 gg.). – 995 s.
10. Tam samo. – T.15 (1758 – 28 ijunja 1762 gg.). – 1051 s.
11. Tam samo. – T.43 (Kniga shtatov. Otdelenie pervoe). – 865 s.

Nickolajchuk O.S., postgraduate student Historical faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), onykolaichuk@gmail.com

The materials of "Complete collection of laws of Russian empire" as a source of the history of the Ukrainian line

The materials of "Complete collection of laws of Russian empire" are examining as a source of the history of the Ukrainian line. The legislative acts with the information about the construction of the fortress in the area between Dnipro and Siverskiyi Donets were systematized in the article. The scientific work includes the analysis of the informative potential of the materials of "Complete collection of laws of Russian empire" for research the attraction of the Ukrainians in the construction and repair fortress of the Ukrainian line. The sources of the settlement of the line by the landmilitia and smallholders were examined in the article. The legislative acts of the providing servicemen and engineers were analyzed in the article.

Keywords: edicts, Ukrainian line, fortress, landmilitia, smallholders.

Николайчук О. С., аспирант исторического факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), onykolaichuk@gmail.com

Материалы "Полного собрания законов Российской империи" как источник с истории Украинской линии

Рассматриваются документы "Полного собрания законов Российской империи" как источник с истории украинской линии. Выделены и систематизированы законодательные акты, затрагивающие вопрос строительства крепостей в междуречье Днепра и Северского Донца. Проанализирован информационный потенциал материалов "Полного собрания законов Российской империи" для изучения участия украинского населения Гетманщины и Слобожанщины в строительстве и ремонте укреплений Украинской линии. Рассмотрены источники для изучения заселения линии ландмилицейскими полками и однодворцами. Определены документы "Полного собрания законов Российской империи", которые содержат информацию об обеспечении крепостей Украинской линии военнотружущими и инженерами.

Ключевые слова: указы, Украинская линия, крепости, ландмилиция, однодворцы.

* * *

УДК94(477):271.222(470+571)“19”

Заблоцька–Сеннікова Н. В.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри державної служби, адміністрування та управління, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, Луганськ), zablotskanelia@gmail.com

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З РПЦ В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Досліджено та проаналізовано комплекс матеріалів з проблеми взаємовідносин держави та Церкви у 1960–1980-х рр., серед яких тематично виділено такі групи: документи виконавчих органів влади і КПРС; праці теоретиків

марксизму–ленінізму; періодичні видання; статистичні матеріали; методична література.

Ключові слова: атеїстична політика, Російська православна церква, вірують, духівництво, антирелігійна пропаганда, історичні джерела.

Вагоме місце у загальній системі духовного життя українського народу посідає Церква. За соціологічними опитуваннями, яке проводилось Центром Разумкова у 2013 р. Церкві довіряють 64% опитаних, натомість політичним партіям всього 20%. На питання “Яку роль відіграє церква в сучасному українському суспільстві?” 50,6% респондентів відповіли, що Церква відіграє позитивну роль. Такі дані свідчать, що Церква є досить могутнім соціальним інститутом, який може впливати на розвиток як внутрішнього так і зовнішнього життя країни. Аби уникнути суперечностей та кризових явищ у суспільстві, важливим є вивчення та узагальнення досвіду побудови державно–церковних відносин. З метою уникнути суб’єктивізму у розгляді проблеми першочерговим завданням є джерелознавчий огляд.

У працях В. Пащенка [1], О. Пенькової [2], О. Форостюка [3], надано аналіз нормативно–правової бази антирелігійної політики, що проводилась в УРСР у досліджуваній період. У роботі В. Ципіна [4] розглянуто основи церковного права та проаналізовано розвиток церковної періодичної літератури. Сучасний стан законодавства у сфері держано–конфесійних відносин розглянуто у статті Ю. Решетнікова [5].

Мета: проаналізувати джерельну базу дослідження взаємовідносин держави та Православної церкви в УРСР у 60–х – 80–х рр. ХХ ст.

Джерельна база дослідження поділена за джерелознавчим принципом розподілу за походженням. *Першу групу* становлять документи виконавчих органів влади і КПРС та Компартії України, які були надруковані окремими виданнями, у різних збірниках й мали регламентуючий характер. Основним державним документом, у якому закріплювались підвалини державного ладу, визначались права та свободи громадян, була Конституція СРСР (1936 р., 1977р.), а також побудована на її основі та в цілковитій відповідності до неї Конституція УРСР (1937 р., 1978 р.). В Основному Законі містились положення про відокремлення церкви від держави, а також розділення школи та церкви й право всіх громадян на вільне відправлення релігійних культів, антирелігійну та атеїстичну пропаганду. Важливими є документи, уміщені у восьмому – тринадцятому виданні “Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК” [6], у яких викладено офіційну позицію компартійного керівництва щодо напрямів розвитку соціалістичного суспільства, шляхів удосконалення ідеологічної роботи, її форм і методів, визначено основні завдання виконавчих органів влади щодо формування нової радянської свідомості в населення та боротьби з проявами релігії в суспільстві. Збірник документів “КПРС і Радянська держава про релігію і атеїстичну пропаганду” [7] містить документи, що характеризують ставлення комуністичної партії та радянської держави до питань, пов’язаних з релігією та Церквою. У збірнику документів “Законодавство про релігійні культури” [8], який знаходився в закритому доступі, містяться законодавчі акти, постанови, директивні листи та інші документи, які регулювали релігійні відносини в суспільстві. Важли-

вим є аналіз додаткових матеріалів збірника, характер яких відобразив позицію провладних кіл з питань релігійного життя: роз’яснень нормативних актів, приміток, доповнень, інструкцій щодо правильності трактування основних нормативних положень радянського законодавства. Особливої уваги заслуговує збірник “КПСС о формировании нового человека” [9], у якому містяться матеріали з атеїстичного виховання населення, значна частина яких була спрямована на формування свідомості молодого покоління.

Важливими для дослідження є матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, зокрема фонд Уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР (з 1966 р. – фонд Уповноваженого Ради зі справ релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР, з 1975 р. – фонд Уповноваженого Ради зі справ релігій при Раді Міністрів УРСР) (фонд 4648, описи 1, 5, 7). У справах вказаного фонду містяться циркулярно–інструктивні листи, доповідні записки, довідки, інформація про релігійну ситуацію в УРСР, процеси та явища, що відбувалися в релігійних організаціях, стан контролю за виконанням законодавства про культу. Цікавим є листування Уповноважених з вищим православним духівництвом, інформація щодо діяльності греко–католиків, їх реакції на процес “оправославлення” західноукраїнських земель. У справах фонду знаходяться списки церков по областях УРСР, які були визнані пам’ятками архітектури. Матеріали справ містять донесення Уповноважених Ради про прояви релігійності серед населення та релігійну обрядовість, інформації про впровадження нових радянських обрядів і традицій. У справах фонду представлено звіти представників відділу зовнішніх відносин РПЦ про прийом іноземних делегацій та звіти церковних делегацій про перебування за кордоном. У Центральному архіві громадських об’єднань, зокрема, у фонді центрального комітету комуністичної партії України (фонд 1, описи 31, 24) зібрано листування партійних органів і громадських організацій щодо питань антирелігійної пропаганди. У листах міститься інформація про опозиційні сили в РПЦ, які виступали проти офіційної позиції Московського патріархату. Деякі документи стосуються проблем модернізації церковного життя та еволюції релігійних учень.

Велика кількість матеріалів з проблематики дослідження знаходиться в обласних архівах України. Вони дозволяють дослідити стан і розвиток релігійних відносин у різних регіонах України. Зокрема, документи Державного архіву Донецької області. Це документи фонду відділу зі справ релігій Донецької обласної державної адміністрації (фонд Р–4021, опис 189), у яких міститься звіт про проведення Архієрейського Собору РПЦ у 1961 р., особові справи православних священнослужителів, інформації та довідки

Уповноваженого, звернення вищих православних ієрархів щодо внеску РПЦ у справу миру (відрахування коштів православних приходів у Фонд Миру), стан проведення атеїстичної роботи в області. У Луганській області проводилася потужна атеїстична робота та антирелігійна пропаганда, яка була відображена в матеріалах фондів Державного архіву області, а саме фонди: Уповноваженого Ради зі справ релігій по Луганській області (фонд Р–3699, опис 1), Ворошиловградського обласного комітету компартії України (фонд П–311, описи 3–6, 8, 14–5, 17, 19), відділу пропаганди та агітації (фонд П–179, описи 2, 5, 12, 14). У матеріалах фондів міститься інформація про роботу з віруючими, заходи щодо посилення контролю за виконанням антирелігійного законодавства, листування Уповноваженого області з духовництвом та віруючими, документи Ворошиловградсько–Донецької єпархії.

Важливими є документи Державного архіву Львівської області, а саме фонд Уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Львівській області (Ф. Р–1332, Оп. 1–2), де зібрано відомості про чисельність віруючих по населених пунктах області, стан православних приходів, діяльність греко–католицьких священників, статистичні дані щодо введення нових радянських обрядів, традицій і свят. У Державному архіві Харківської області містяться матеріали фонду обласної постійної комісії з упровадження в життя нових громадських свят та обрядів області (фонд Р–3858, опис 13), матеріали перевірок роботи виконкомів районних рад (фонд Р–3857, опис 7), документи стосовно роботи постійної комісії соціалістичної законності, інформації міських і районних виконкомів про організацію масо-

вої роботи (фонд Р–3858, опис 13), дані виконкомів про релігійні організації, про заходи з посилення контролю за діяльністю духовництва, про проведення релігійних свят у церквах, заяви віруючих тощо (фонд Р–3858, опис 17).

Другу групу джерел складають праці теоретиків марксизму–ленізму, адже саме вони становили базу антирелігійної та атеїстичної політики радянської держави. Роботи В. Леніна антирелігійного характеру опубліковано в “Повному зібранні творів”, де зазначено основні принципи та ідеї щодо сутності, місця й значення релігії в суспільних відносинах. Роботи стали основою антирелігійної та атеїстичної пропаганди, їх було також покладено в основу законодавчих актів СРСР і всіх радянських республік. Для зручності користування та поширення видавалися окремі збірники. Так, праці К. Маркса та Ф. Енгельса, у яких висвітлені питання атеїзму, ставлення до релігії, церкви й віруючих, опубліковано в збірнику “Об атеизме, религии и Церкви” [10; 11]. У них містилися положення, що стали основою радянської ідеології, у яких релігію розглядали з погляду матеріалізму як складник одного з етапів історичного розвитку людства. Праці В. Леніна, тексти його доповідей щодо релігійних відносин, ставлення партії до церкви та віруючих було викладено в збірниках “О религии и Церкви” [12] та “О религии” [13].

До третьої групи джерел належать статистичні матеріали, завдяки яким можна прослідкувати динаміку сприйняття населенням нової радянської обрядовості та поширення закладів з організації дозвілля населення [14]. У фондах архівів зберігаються статистичні дані про чисельність релігійних організацій по кожній області УРСР, кількість культових споруд, чисельність віруючого населення, кількість священнослужителів із зазначенням їхнього віку, освіти та ставлення до радянської влади.

Четверту групу джерел становлять періодичні видання, які виходили в друк у досліджуваний період. На їхніх сторінках знайшли своє відображення основні проблеми суспільного життя країни. Періодичні видання умовно поділено на дві групи: радянська офіційна преса та офіційні духовні періодичні видання. До радянської періодики належать газети: “Известия”, “Правда України”, “Радянська Україна”, “Комсомольская правда”, “Социалистический Донбасс”, “Ворошиловградская правда”, журнали: “Вопросы атеизма”, “Вопросы истории”, “Наука та релігія”. У них порушено питання розвитку суспільно–політичного життя, міжнародних відносин, ролі науки у формуванні матеріалістичної свідомості населення, виховання “нової людини”, надано пояснення релігійного законодавства про культу, прав та обов’язків населення; систематично друкувалися статті, у яких висвітлювалися сутність і значення радянської обрядовості в житті суспільства й кожної людини. Аналізуючи матеріали, можна простежити динаміку розвитку державно–церковних стосунків, зміни становища церкви в радянській державі. До релігійної періодичної літератури нами було віднесено “Журнал Московской патриархии” і журнал “Православний віс-

ник”, у яких висвітлено основні події та явища духовного життя, надруковано звернення ієрархів Православної церкви до своїх пасомих, порушено питання щодо правильного трактування релігійних учень, норм і принципів існування.

Окрему *п'яту* групу джерел становить література з пропаганди та агітації – методичні посібники й рекомендації. За джерелом походження їх поділено на *радянські та церковні*. До радянських належать ті методичні матеріали, які поширювались серед агітаторів, лекторів і викладачів навчальних закладів, та містять матеріал щодо методів пропаганди, за допомогою яких у населення формувалася соціалістична свідомість, висвітлено офіційну позицію партії щодо віруючих, представників духовництва та релігійних організацій, роз'яснювались основні положення радянського законодавства про релігійні культу. До таких робіт належать методичні вказівки для пропагандистів і слухачів шкіл основ марксизму–ленінізму “Атеизм и религия в современной идеологической борьбе” [15], “Методические рекомендации об организации атеистической работы” [16], “Новые советские традиции, праздники и обряды” [17], “Наука и православие о познании мира” [18], “Методические рекомендации Совета по делам религий при Совете Министров УССР по образованию, структуре организацией работы и учебе комиссий по контролю за соблюдением законодательства о религиозных объединениях” [19] і “Методические рекомендации Уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров УССР по Донецкой области по борьбе с нарушениями законодательства о религиозных культуах” [20], До *церковної* методичної літератури належать “Рекомендации Московской патриархии по вопросам организации приема иностранных религиозных организаций” [21], а також “Рекомендации Одесско–Херсонской епархии по вопросам приема иностранных религиозных организаций” [22].

Комплексне вивчення груп джерел дає змогу провести конкретно–історичне дослідження та проаналізувати політику радянської влади щодо Православної церкви в УРСР у другій половині ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Пашенко В. Православ'я в новітній час історії України: в 2 ч. / В. Пашенко. – Полтава: [Б. в.], 1997. – Ч. 1. – 1997. – 356 с.
2. Пенькова О. Б. Традиції, свята та обрядовість населення Східної України в 1960–і – середині 1980–х рр.: державна політика й повсякденне життя: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Пенькова Оксана Борисівна. – Донецьк, 2006. – 264 с.
3. Форостюк О. Д. Православна Луганщина в годы гонений и испытаний (1917–1988 гг.) / О. Д. Форостюк. – Луганск: РИО ЛАВД, 1999. – 120 с.
4. Цыпин В. (протоиерей). История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700–2005) / протоиерей Владислав Цыпин; Учеб. ком. при Священном Синоде Рус. Православ. Церкви, Сретенская духов. семинария. – 3–е изд., испр. – М.: Сретенский монастырь, 2007. – 815 с.
5. Решетников Ю. Анализ законодательных инициатив у сфері свободи совісті та державно–конфесійних відносин Верховної Ради України VI скликання // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: інформаційні матеріали до Круглого столу на тему “Державно–конфесійні відносини станом на 2013 р.: рух до партнерства держави і церкви чи до кризи взаємин?” (22 квітня 2013 р.). – К.: Центр Разумкова, 2013. – С. 16–22.
6. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК / Ін–т Історії партії при ЦК Компартії України – філіал Ін–ту марксизму–ленінізму при ЦК КПРС; пер. з 8–го рос. вид. – К.: Вид–во політ. л–ри, 1978. – Т. 8. – Т. 13.
7. КПРС і Радянська держава про релігію і атеїстичну пропа-

ганду: зб. док. і матеріалів / упоряд. і приміт. Б. Лобовика та Р. Прихотька. – К.: Вид–во політ. л–ри УРСР, 1962. – 184 с.

8. Законодавство про релігійні культу: зб. док. – К.: Вид–во політ. л–ри України, 1973. – 260 с.

9. КПСС о формировании нового человека: сб. док. и материалов (1965–1981). – 2–е изд., доп. – М.: Политиздат, 1982. – 687 с.

10. Маркс К. Сочинения: святое семейство, или критика критической критики; Положение рабочего класса в Англии / Карл Маркс, Энгельс Фридрих; Ин–т Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина при ЦК КПСС. – Изд. 2–е. – М.: Госполитиздат, 1954. – Т. 2. – 1955. – 651 с.

11. Маркс К. Об атеизме, религии и церкви / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин. – Изд. 2–е, доп. – М.: Мысль, 1986. – 671 с.

12. Ленин В. И. О религии / В. И. Ленин. – М.: Политиздат, 1964. – 79 с.

13. Ленин В. И. О религии и церкви: сборник / В. И. Ленин. – М.: Политиздат, 1966. – 303 с.

14. Народне господарство Української РСР у 1974 році: стат. збірч. / Самченко В. В., Пенто С. О.; ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. – К.: Техніка, 1975. – 599 с.

15. Атеизм и религия в современной идеологической борьбе: (метод. рекомендации в помощь пропагандистам и слушателям шк. основ марксизма–ленинизма) / подгот. Тягнибедина О. С., к. филос. н., доц.; Дом полит. просвещения Ворошиловгр. обкома Компартии Украины. – Ворошиловград: [Б. и.], 1985. – 30 с.

16. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 4021. – Оп. 1. – Спр. 334. – 204 арк.

17. Новые советские традиции, праздники и обряды: метод. библиогр. материалы. – Свердловск: Полиграфист, 1965. – 21 с.

18. Наука и православие о познании мира: метод. разраб. по науч. атеизму для студентов IV курса лечеб. и стоматол. фак. / Моск. мед. стоматол. ин–т им. Н. А. Семашко. – М.: [Б. и.], 1975. – 36 с.

19. ДАДО. – Ф. 4021. – Оп. 1. – Спр. 586. – 31 арк.

20. Там само. – Спр. 521. – 12 арк.

21. Там само. – Спр. 523. – 38 арк.

22. Там само. – Спр. 522. – 74 арк.

References

1. Pashchenko V. Pravoslav'ia v novitnii chas istorii Ukrainy: v 2 ch. / V. Pashchenko. – Poltava: [B. v.], 1997. – Ch. 1. – 1997. – 356 s.
2. Penkova O. B. Tradytzii, sviata ta obriadovist naselennia Skhidnoi Ukrainy v 1960–i – seredyni 1980–kh rr.: derzhavna polityka i povsiakdenne zhyttia: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Penkova Oksana Borysivna. – Donetsk, 2006. – 264 s.
3. Forostjuk O. D. Pravoslavnaia Luganshchina v gody gonenij i ispytaniij (1917–1988 gg.) / O. D. Forostjuk. – Lugansk: RIO LAVD, 1999. – 120 s.
4. Cypin V. (protoierej). Istorija Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. Sinodal'nyj i novejsij periody (1700–2005) / protoierej Vladislav Cypin; Ucheb. kom. pri Svjashennom Sinode Rus. Pravoslav. Cerkvi, Sretenskaja duhov. seminarija. – 3–e izd., ispr. – M.: Sretenskij monastyr', 2007. – 815 s.
5. Reshetnikov Ju. Analiz zakonodavchykh initsiatyv u sferi svobody sovisti ta derzhavno–konfesiinykh vidnosyn Verkhovnoi Rady Ukrainy VI sklykannia // Relihiia i vlada v Ukraini: problemy vzaiemovidnosyn: informatsiini materialy do Kruhloho stolu na temu “Derzhavno–konfesiini vidnosyny stanom na 2013 r.: rukh do partnerstva derzhavy i tserkvy chy do kryzy vzaiemyn?” (22 kvitnia 2013 r.). – K.: Tsentr Razumkova, 2013. – S. 16–22.
6. Komunistychna partiia Radianskoho Soiuzu v rezolutsiiax i rishenniakh z'izdiv, konferentsii i plenumiv TsK / In–t Istorii partii pry TsK Kompartii Ukrainy – filial In–tu marksyzmu–leninizmu pry TsK KPSS; per. z 8–ho ros. vyd. – K.: Vyd–vo polit. l–ry, 1978. – T. 8. – T. 13.
7. KPSS i Radianska derzhava pro relihiu i ateistychnu propahandu: zb. dok. i materialiv / uporiad. i prymit. B. Lobovyka ta R. Prykhotka. – K.: Vyd–vo polit. l–ry URSR, 1962. – 184 s.
8. Zakonodavstvo pro relihiini kulty: zb. dok. – K.: Vyd–vo polit. l–ry Ukrainy, 1973. – 260 s.
9. KPSS o formirovaniu novoho cheloveka: sb. dok. y materialov (1965–1981). – 2–e yzd., dop. – M.: Polytyzdat, 1982. – 687 s.
10. Marks K. Sochinenija: svjatoe semejstvo, ili kritika kriticheskoj kritiki; Polozhenie rabocheho klassa v Anglii / Karl Marks, Jengel's Fridrih; In–t Marksa–Jengel'sa–Lenina–Stalina pri CK KPSS. – Izd. 2–e. – M.: Gospolizdat, 1954. – T. 2. – 1955. – 651

s.

11. Marks K. Ob ateizme, religii i cerkvi / K.Marks, F.Jengel's, V.I. Lenin. – Izd. 2–e, dop. – M.: Mysl', 1986. – 671 s.

12. Lenin V.I. O religii / V.I. Lenin. – M.: Politizdat, 1964. – 79 s.

13. Lenin V.I. O religii i cerkvi: sbornik / V.I. Lenin. – M.: Politizdat, 1966. – 303 s.

14. Narodne gospodarstvo Ukrainsoi RSR u 1974 rotsi: stat. shchorich. / Samchenko V.V., Pento Ie.O.; TsSU pry Radi Ministriv URSR. – K.: Tekhnika, 1975. – 599 s.

15. Ateizm i religija v sovremennoj ideologicheskoi bor'be: (metod. rekomendacii v pomoshh' propagandistam i slushateljam shk. osnov marksizma-leninizma) / podgot. Tjagnibedina O.S., k. filos. n., doc.; Dom polit. prosveshhenija Voroshilovgr. obkoma Kompartii Ukrainy. – Voroshilovgrad: [B. i.], 1985. – 30 s.

16. Derzhavnyj arhiv Donec'koi oblasti (dali – DADO). – F.4021. – Op.1. – Spr.334. – 204 ark.

17. Novye sovetskie tradicii, prazdniki i obrjady: metod. i bibliogr. materialy. – Sverdlovsk: Poligrafist, 1965. – 21 s.

18. Nauka i pravoslavie o poznanii mira: metod. razrab. po nauch. ateizmu dlja studentov IV kursa lecheb. i stomatol. fak. / Mosk. med. stomatol. in-t im. N.A. Semashko. – M.: [B. i.], 1975. – 36 s.

19. DADO. – F.4021. – Op.1. – Spr.586. – 31 ark.

20. Tam samo. – Spr.521. – 12 ark.

21. Tam samo. – Spr.523. – 38 ark.

22. Tam samo. – Spr.522. – 74 ark.

Zablotska–Siennikova N.V., candidate of historical sciences, senior lecturer department in public service, administration and management, Lugansk National Taras Shevchenko University (Ukraine, Lugansk), zablotskanelia@gmail.com

Overview of sources on the issue of relations between the Soviet regime with the Orthodox Church in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the second half of the XX century

Explored and analyzed a set of materials on the issue of relations between the state and the church in the 1960–1980's, including thematically selected the following groups: documents of the executive authorities and the Communist Party, labor theorists of Marxism–Leninism, periodicals, statistical data, methodological literature.

Keywords: atheist policies, Russian Orthodox Church, believers, clergy, anti-religious propaganda, historical sources.

Заблоцкая–Сенникова Н. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры государственной службы, администрирования и управления, Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина, Луганск), zablotskanelia@gmail.com

Источниковедческий обзор проблемы взаимоотношений советской власти с РПЦ в УССР во второй половине XX в.

Исследован и проанализирован комплекс материалов по проблеме взаимоотношений государства и Церкви в 1960–1980-х гг., среди которых тематически выделены следующие группы: документы исполнительных органов власти и КПСС; труды теоретиков марксизма–ленинизма; периодические издания; статистические материалы; методическая литература.

Ключевые слова: атеистическая политика, Российская православная церковь, верующие, духовенство, антирелигиозная пропаганда, исторические источники.